

SYLWESTER CZOPEK, SŁAWOMIR KADROW

OSADA KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH W BIAŁOBRZEGACH, STAN. 5, WOJ. RZESZÓW

Problem istnienia osadnictwa kultury pucharów lejkowatych (KPL) w Polsce pld.-wsch. (terytorium między Wisłą, Wisłoką i Roztoczem) jest kwestią poruszaną od niedawna w literaturze przedmiotu¹. W opracowaniach syntetycznych interesujący nas region był przedstawiany jako pozbawiony osadnictwa KPL lub o osadnictwie bardzo rozrzedzonym². Spowodowane było to brakiem stanowisk tej kultury, które interpretować można by jako osady i obozowiska. Nie kwestionowano natomiast obecności wytworów krzemienych (siekiei) i kamiennych (toporów z guzikowatym obuchem) wiązanych z KPL³. Tymczasem stan taki nie jest zgodny z rzeczywistością.

Już K. Jażdżewski podał informację o istnieniu osady KPL w Rzeszowie⁴. Niestety jest to wzmianka nie potwierdzona w innych źródłach⁵. Trzy kolejne stanowiska z ceramiką KPL, a więc dowodzące istnienia pewnych „stałych” form osadniczych w tym rejonie, odkryto w Biłgoraju i Smółsku, woj. Zamość⁶, i Nisku, woj. Tarnobrzeg⁷.

Prowadzona w ostatnich latach reinwentaryzacja zbiorów Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Rzeszowie ujawniła obecność ceramiki KPL wśród niektórych materiałów z badań powierzchniowych prowadzonych w latach sześćdziesiątych w Kotlinie Sandomierskiej. Stanowiska te, uzupełnione nowszymi odkryciami, były podstawą opracowania krótkiego komunikatu o istnieniu w Polsce pld.-wsch. osadnictwa (w znaczeniu stałych form osadniczych) KPL⁸. Wśród

¹ J. Podgórska-Czopek, S. Czopek, *Nowoodkryte stanowiska z ceramiką kultury pucharów lejkowatych w Polsce południowo-wschodniej*, „Rzeszowski Rocznik Muzealny” (w druku).

² Por. np. J. Kowalczyk, *The Funnel Beaker Culture*, [w:] *The Neolithic in Poland*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 148 i n.; T. Wiślański, *Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 2, *Neolit*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1979, s. 169, ryc. 89.; J. Kruk, *Gospodarka w Polsce południowo-wschodniej w V-III tysiącleciu p.n.e.*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980, s. 49, mapa 3.

³ K. Jażdżewski, *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej*, Poznań 1936, s. 451; T. Aksamit, *Neolit*, [w:] *Pradzieje Rzeszowszczyzny*, Rzeszów – Warszawa, 1963, s. 16; B. Balcer, *Krzemień świeciechowski w kulturze pucharów lejkowatych. Eksploatacja, obróbka i rozprzestrzenienie*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975, ryc. 56; B. Balcer, K. Kowalski, *Z badań nad krzemieniem pasiastym w pradziejach*, WA, t. 43: 1978, s. 127 i n., ryc. 6.

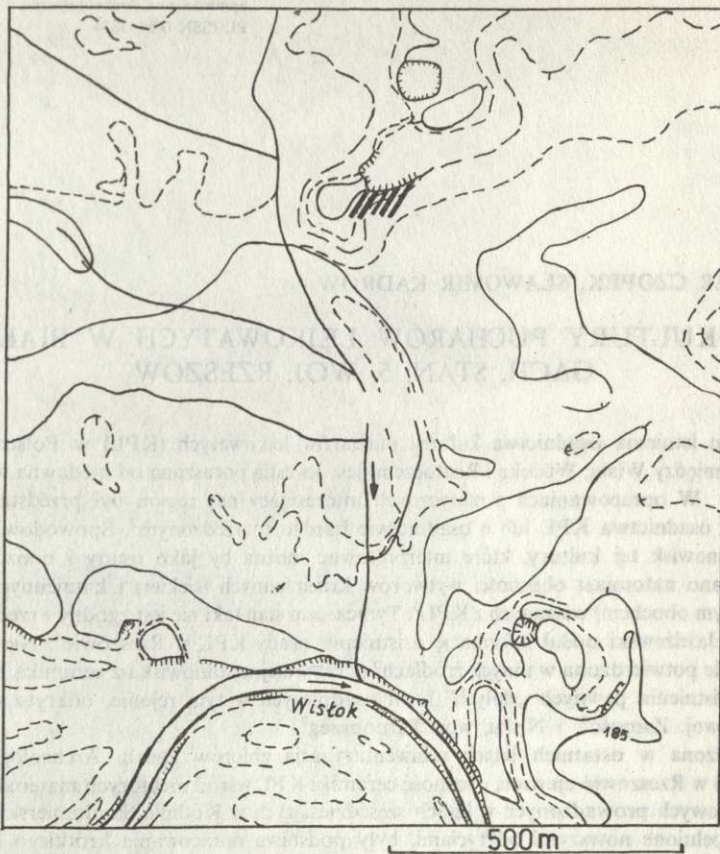
⁴ Jażdżewski, *op. cit.*, s. 451.

⁵ Brak jej w Archiwum Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. Także przeprowadzone badania powierzchniowe w ramach AZP, którymi objęto teren całego miasta, nie przyniosły materiałów KPL.

⁶ M. Pękalski, *Znaleziska neolityczne z okolic Biłgoraja*, „Materiały Starożytne” t. 2: 1957, s. 207 i 210.

⁷ A. Kwolek, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na osadzie wczesnośredniowiecznej w Nisku w roku 1962*, „Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1962”, Rzeszów 1962, s. 30.

⁸ Podgórska-Czopek, Czopek, *op. cit.*

Ryc. 1. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 5. Lokalizacja stanowiska

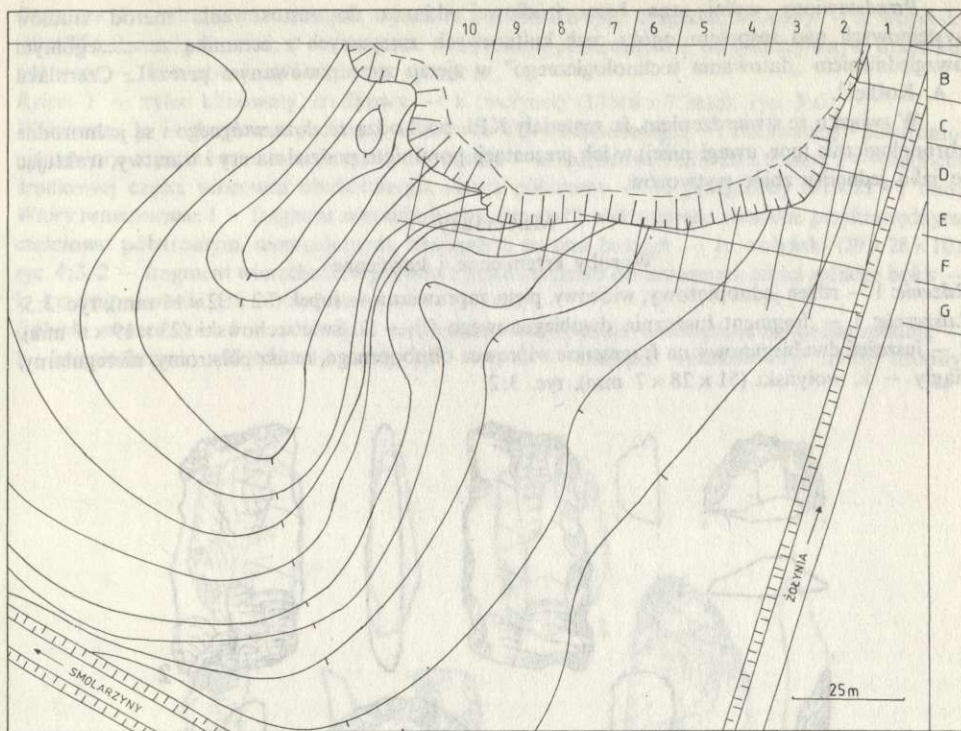
Location of the site

wielu wzmiankowanych tam materiałów znalazła się także ceramika ze stan. 5 w Białobrzegach, woj. Rzeszów.

Stanowisko to było badane w ciągu 2 sezonów wykopaliskowych (1984 i 1985)⁹, w ciągu których przebadano łącznie 727 m² (w całości przebadano ary: 3G i 5G, a w części: 2G, 4G, 5G, 6G, 7G, 8G, 10G, 2F, 3F, 4F, 5F i 2E – ryc. 2). Zdecydowana większość odkrytych materiałów ruchomych i wszystkie obiekty należą do grupy tarnobrzesckiej kultury łużyckiej z jej III fazy (Ha-Lt). Obok nich wystąpiły także ceramika i krzemienie KPL, kultury trzcinieckiej, oraz zabytki wczesnośredniowieczne. Uzyskany materiał KPL w liczbie 780 fragmentów ceramiki i 54 wytworów krzemiennych stanowi pierwszy, tak liczny zbiór źródeł tej kultury z terenu Polski płd.-wsch., stąd ze względu na ich dużą wartość poznawczą postanowiono jak najszybciej poddać je analizie.

Białobrzegi leżą w dolinie Wisłoka, będącej częścią Pradoliny Podkarpackiej, równinnego mikroregionu z występującymi z rzadka wyniesieniami wydmowymi. Właśnie jedno z nich zajmuje stanowisko 5. Jest to wysokie wyniesienie w części zniszczone przez wybieranie piasku, położone ok. 800 m na płn. od obecnego koryta Wisłoka (ryc. 1). Wydma ta dość wysoko wznosi się nad

⁹ Sprawozdanie z badań za rok 1984: por. S. Czopek, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Białobrzegach, woj. Rzeszów (stanowiska 1 i 5) w latach 1982–1984*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1980–1984” (w druku).

Ryc. 2. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 5. Plan wysokościowy stanowiska z naniesioną siatką arową w części objętej badaniami. Cięcie warstwicowe co 40 cm

Altitude plan of the site with the grid of excavation units. Contour lines occur every 40 cm

terasę nadzalewową Wisłoka i małą dolinę bezimiennego ciek. Pierwotnie od strony wsch. i zach. otoczenie wydmy stanowiły podmokłe łąki.

Badania skoncentrowano na stoku wsch., w części najbardziej narażonej na zniszczenie. Prowadzono je metodą arową (ryc. 2), przy czym jednostką eksploatacyjną była 1/4 ara. Materiał KPL wystąpił w przemieszaniu (w jednolitej warstwie kulturowej) z ceramiką grupy tarnobrzeskiej KŁ, dlatego też uznać je należy za znajdujące się na złożu wtórnym.

Przystępując do opracowania pozyskanego materiału, stanęliśmy przed trudnościami interpretacyjnymi, które nie rokowały nadziei na rozwiązanie na gruncie tradycyjnych studiów taksonomicznych ceramiki grupy płd.-wsch. KPL. W omawianym przypadku trudności te pogłębione były m. in. przez: stosunkowo małą liczebność zbioru zabytków poddających się analizie, duże rozdrobnienie ceramiki, a co za tym idzie praktyczną eliminację analizy cech morfologii naczyń. Niebagatelny wpływ na ukształtowanie się bazy źródłowej w dostępnym badaniu postaci miała późniejsza ingerencja ludzka (osadnictwo KŁ i współcześnie prowadzone wydobycie piasku) oraz czynniki przyrodnicze (intensywne procesy erozji na wydmy). W wyniku tego pojawił się podstawowy problem zwartości chronologicznej rozpatrywanego zbioru. W następnej kolejności musiały się nasunąć pytania o związki genetyczne i pozycję chronologiczną materiałów. Docieklivość tych pytań warunkowana jest zwiększonymi wymogami wybiegającymi znacznie jedynie poza klasyfikację kulturową i osiągnięcia taksonomii KPL na innych obszarach¹⁰.

¹⁰ A. Kośko, *Udział południowo-wschodnio-europejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych*, Poznań 1981, s. 53.; J. Kruk, S. Milińskauskas, *Chronologia absolutna osadnictwa neolitycznego z Bronocic, woj. kieleckie*, APolski, t. 28: 1983, s. 267–274.

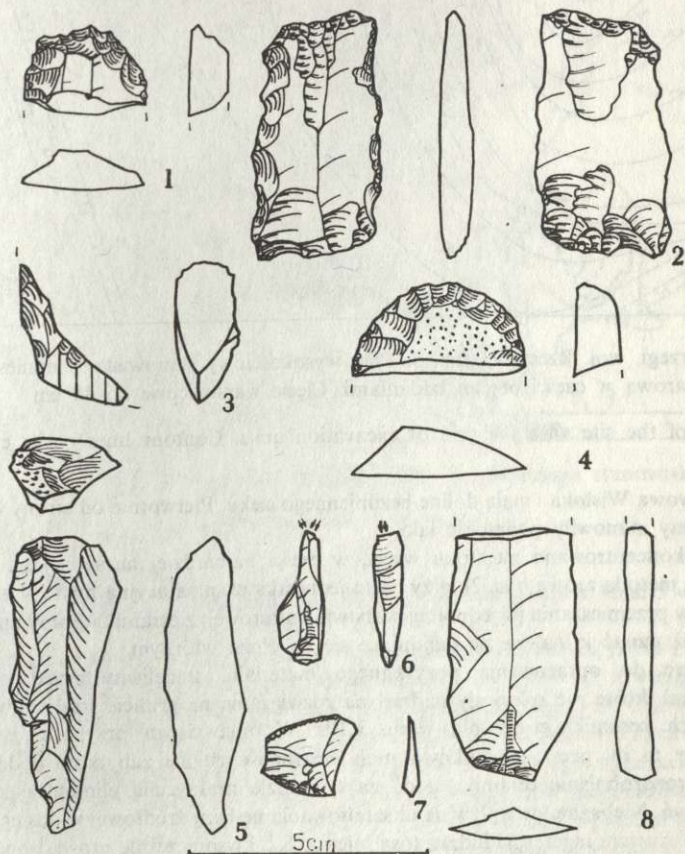
Przedstawiony wyżej stan bazy źródłowej skłania do zastosowania metod studiów systemowych nad zespołem ogółu cech kulturowych związanych z ceramiką ze szczególnym uwzględnieniem „datowania technologicznego” w ujęciu zaproponowanym przez L. Czerniaka i A. Kośkę¹¹.

W związku ze stwierdzeniem, że materiały KPL pochodzą ze złoża wtórnego i są jednorodnie chronologicznie (por. uwagi niżej) w ich prezentacji pominięto podział na ary i warstwy, traktując je jako jednolity zbiór wytworów.

Materiały

Wyroby krzemienne i kamienne

Rdzenie: 1 – rdzeń jednopiętowy, wiórowy, pięta zaprawiana – łupek (62 × 32 × 16 mm), ryc. 3:5.
Łuszczenie: 1 – fragment łuszczenia dwubiegunowego (?) – k. świeciechowski (23 × 19 × 6 mm),
 2 – łuszczeń dwubiegunowy na fragmencie wiórowca obubocznego, retusz półstry, nieregularny, ciągły – k. wołyński (51 × 28 × 7 mm), ryc. 3:2.

Ryc. 3. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 5. Wybór zabytków krzemianych (1-4, 6-8) i kamiennych (5)

Selection of flint (1-4, 6-8) and stone (5) artifacts

¹¹ L. Czerniak, A. Kośko, *Zagadnienie efektywności poznawczej analizy chronologicznej ceramiki na podstawie cech technologicznych*, APolski, t. 25: 1980, s. 249-251.

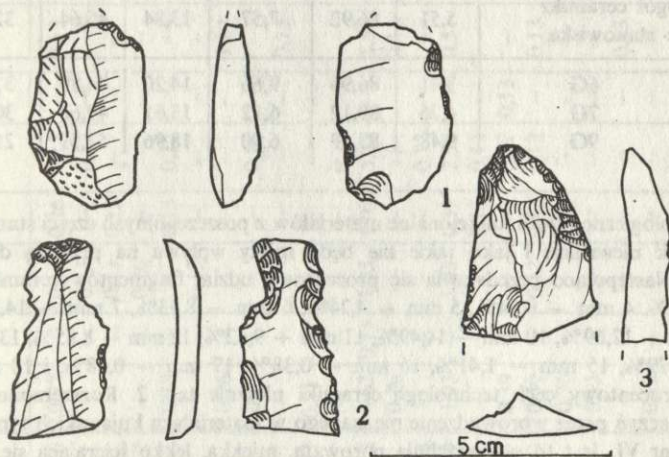
Drapacze: 1 – drapacz o stromym, wysokim i pełnołukowym drapisku, wiórowy – k. wołyński (19×36×9 mm), ryc. 3:4, 2 – drapacz o wysokim, półstromym i niesymetrycznym drapisku, wiórowy – k. wołyński (19×25×8), ryc. 3:1.

Rylce: 1 – rylce klinowate, środkowe – k. wołyński (18×9×7 mm), ryc. 3:6.

Wiórowce: 1 – fragment piętkowy wiórowca (?) jednobocznego, retuszowanego półstromo, nieregularnie; piętka ścieniona na stronie spodniej – k. narzutowy (12×20×5 mm), 2 – fragment środkowej części wiórowca obubocznego, retusz półstromy – k. przepalony (21×21×7 mm).

Wióry retuszowane: 1 – fragment wierzchołkowy zatępca (?) wykonanego retuszem przykrawędny, częściowo półstromym, nieregularnym, nieciąglym na obu bokach – k. wołyński (39×28×10), ryc. 4:3, 2 – fragment wierzchołkowy wióra z mikroretuszem obustronnym części jednego boku – k. krzemionkowski (32×24×2 mm).

Odlupki retuszowane: 1 – odlupek II serii retuszowany płasko, obubocznie na stronę spodnią – k. świeciechowski (48×33×10 mm), ryc. 4:1, 2 – odlupek retuszowany; retusz drobny,

Ryc. 4. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 5. Wybór zabytków krzemien-
nych

Selection of flint artifacts

przykrawędny jednego boku i półstromy, regularny, ciągły drugiego boku – k. wołyński (18×18×3 mm), ryc. 3:7.

Narzędzia kombinowane: 1 – drapacz+oblęcznik; drapisko niskie, retusz półstromy i półpłaski, boki retuszowane retuszem płaskim i półpłaskim, nieregularnym, nieciąglym na stronę spodnią – k. wołyński (40×29×6), ryc. 4:2.

Wióry: 5 fragmentów przypiętkowych i środkowych – k. narzutowy (2 okazy), ryc. 3:8, przepalony (1 okaz).

Odlupki: 6 odlupków wielokierunkowych II i III serii (1 okaz – obsydian, 1 – narzutowy, 2 – k. czekoladowy, 2 – k. wołyński), 9 odlupków jednokierunkowych II i III serii (5 okazów – k. wołyński, 1 – gościeradowski, 1 – krzemionkowski, 1 – narzutowy, 1 – przepalony), 4 łuszczyki (k. wołyński), 4 odlupki odbite z narzędzi gładzonych (1 okaz – k. wołyński, 2 – świeciechowski, 1 – krzemionkowski), ryc. 3:3, 1 odlupek odbity z tłuka krzemiennego (k. narzutowy), 4 odlupki – fragmenty narzędzi nieokreślonych (k. wołyński).

Okruchy: 6 okazów (2 – k. gościeradowski ?, 2 – narzutowy, 2 – przepalony).

Ceramika

Zbiór fragmentów ceramiki opisano według zasad prezentowanych w pracach Zespołu do Badań Kujaw KA UAM w Poznaniu¹². W celu przeprowadzenia weryfikacji stopnia zwartości chronologicznej materiałów posłużono się algorytmem skróconym datowania technologicznego¹³. Wszystkie skorupy naczyń zgrupowane są w klasy grubości¹⁴ w ujęciu całościowym i w podziale na wybrane ary: G6, G7 i G9, z których uzyskano wystarczająco liczne serie zabytków, czyli więcej niż 100 okazów z jednego ara (tab. 1). Zróżnicowanie klas grubości ścianek odzwierciedla pewne

Tabela 1. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 5. Udział procentowy klas grubości ścianek naczyń

Klasy grubości	3-5m	6-12mm	13 i więcej mm	3-6mm	7-9mm	10-12mm
Zbiory ceramiki						
Ogół ceramiki ze stanowiska	5,51	86,92	7,57	13,84	45,64	32,95
6G	3,41	86,93	9,66	14,20	44,89	31,25
7G	4,76	89,12	6,12	13,61	49,66	30,61
9G	9,48	83,62	6,90	18,96	52,59	21,55

różnice chronologiczne i (lub) funkcjonalne materiałów z poszczególnych części stanowiska (arów). Są one jednak niewielkie i jako takie nie będą miały wpływu na przyjętą dalej procedurę badawczą¹⁵. Następująco przedstawia się procentowy udział fragmentów ceramiki o grubości: 3 mm – 0,13%, 4 mm – 0,64%, 5 mm – 4,74%, 6 mm – 8,33%, 7 mm – 14,74%, 8 mm – 18,21%, 9 mm – 12,69%, 10 mm – 14,49%, 11 mm – 9,62%, 12 mm – 8,85%, 13 mm – 2,83%, 14 mm – 1,79%, 15 mm – 1,41%, 16 mm – 0,38%, 17 mm – 0,38%, i 18 mm – 0,77%.

Udział procentowy cech technologii ceramiki ukazuje tab. 2. Rozszerzono tu opis cech powierzchni naczyń przez wprowadzenie nieznanego w materiałach kujawskich typu powierzchni, oznaczonego nr VI. Jest to powierzchnia porowata, miękka, lekko ścierająca się. Typ VI (jako zewnętrzny) tworzy z typem II (wewnętrznym) układ 51, z IIIa – 54, z IV – 52 i z VI – 50. Typ VI (w wersji powierzchni wewnętrznej) z typem IV (pow. zewnętrzna) tworzy układ 53.

Znaczne rozdrobienie materiału praktycznie uniemożliwia dokonania określeń typologicznych form naczyń. Tylko w dużym przybliżeniu można sklasyfikować drobną część zabytków. Prawdopodobnie większość lejkowato rozchylonych brzegów, zdobionych często odciskami słupków to fragmenty pucharów (ryc. 5:8-10, 12-16, 18-19, 6:2, 4-6, 9, 14). Łącznie znaleziono 20 takich okazów. Grupę amfor i naczyń zaopatrzonych w uszka poświadczają ucha i ich fragmenty, które wystąpiły w liczbie 5 (np. ryc. 6:10). Stosunkowo najłatwiej można zidentyfikować ułamki flasz z kryzą (ryc. 5:4, 6:13) oraz naczynia workowate (ryc. 5:1, 2, 3, 6, 11, 17?). Odkryto 6 fragmentów flasz i 5 naczyń workowatych. Ceramikę nienaczyniową reprezentują ułamki 6 przęślików (ryc. 6:8, 15, 16).

Zarejestrowano 40 wątków zdobniczych, w tym: 32 jednoelementowe i 8 dwuelementowych. W 37 przypadkach wystąpiły one w strefie podkrawędnej zewnętrznej, a w 8 – strefie brzuścowej. Szczegółowy wykaz cech zdobnictwa przedstawia tab. 3.

¹² A. Koško, A. Prinke, *Sierakowo, woj. Bydgoszcz, stan. 8 – osada z fazy II (wczesnowiöreckiej) kultury pucharów lejkowatych*, FAP, t. 26: (1975) 1977, s. 9-10, tabele: 2-5, 20-21, 23.

¹³ Czerniak, Koško, *op.cit.*, s. 274.

¹⁴ *Ibidem*, s. 270; Kruk, Milisauskas, *op. cit.*, s. 279.

¹⁵ A. Koško, *Łojewo, gm. Inowrocław, woj. Bydgoszcz, stan. 4, osada z fazy późnolubońskiej (V) kultury pucharów lejkowatych*, Spraw. Arch., t. 35: 1983, s. 24-25.

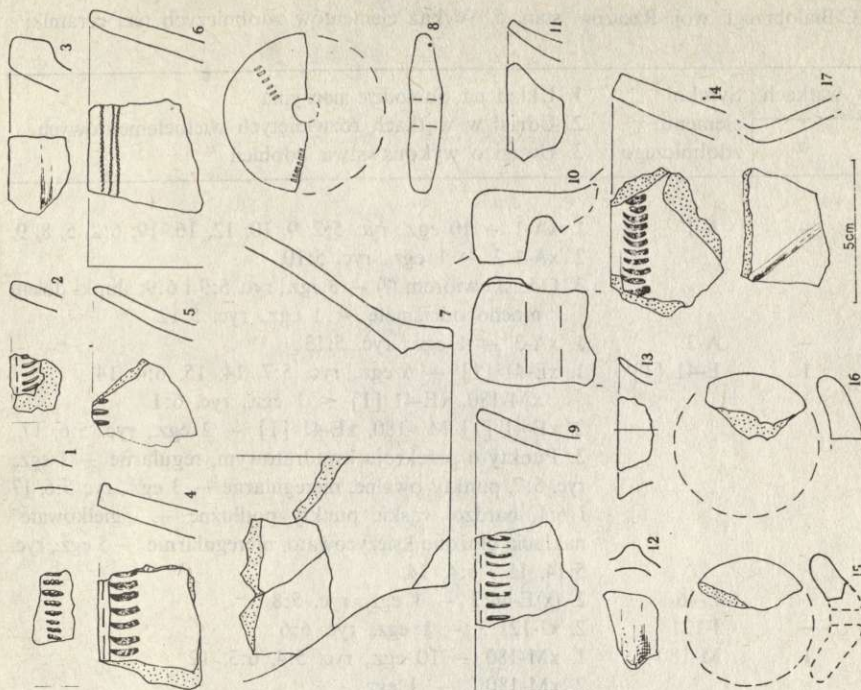
Tabela 2. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 5. Udział procentowy cech technologicznych ceramiki

Typy przetomów typy scianek naczyni																				Suma			
	a	b	d	e	f	g	h	i	j	k	l	ł	m	n	o	r	t	u	w		x	z	ż
1	0,13		0,13					1,16	0,77		0,13	0,26	0,13		0,13		0,26	0,77					3,87
2											0,13		0,13										0,26
3					0,12						0,13	0,13	0,13				0,13						0,51
4								0,12			0,26							0,13					0,51
6				0,13					0,38			0,13	0,26					0,39					1,42
8											0,13												0,13
9									0,26						1,29			0,26					1,81
11									0,13				0,13										0,26
13									0,13						0,13								0,26
15									0,51														0,64
16													0,26										0,26
17	0,39	1,03		0,51	1,68	0,13	0,13	3,22	8,63	0,13	1,93	1,02	5,03	1,55	0,13	0,51	1,42			0,51	0,26	28,34	
18					0,13				0,26					0,13									0,52
19								0,13															0,26
20	0,12		0,13		0,64	0,13		0,39	1,93		1,03	0,39	2,58	0,51		0,13	0,39				0,13	8,50	
24												0,13	0,13										0,26
25					0,26			0,13	0,39				0,77				0,12						1,80
27						0,13		0,13	0,39		0,12	0,13	0,13	0,13			0,26					1,55	
30									0,26														0,26
32									0,13														0,13
33															0,13								0,13
34									0,13								0,26						0,39
36				0,13														0,26					0,26
37									1,29				0,13										0,26
38									0,51		0,39		0,13								0,13		1,42
39			0,13		0,13		0,12	0,26	1,29	0,13		0,13										0,13	1,80
																							2,32

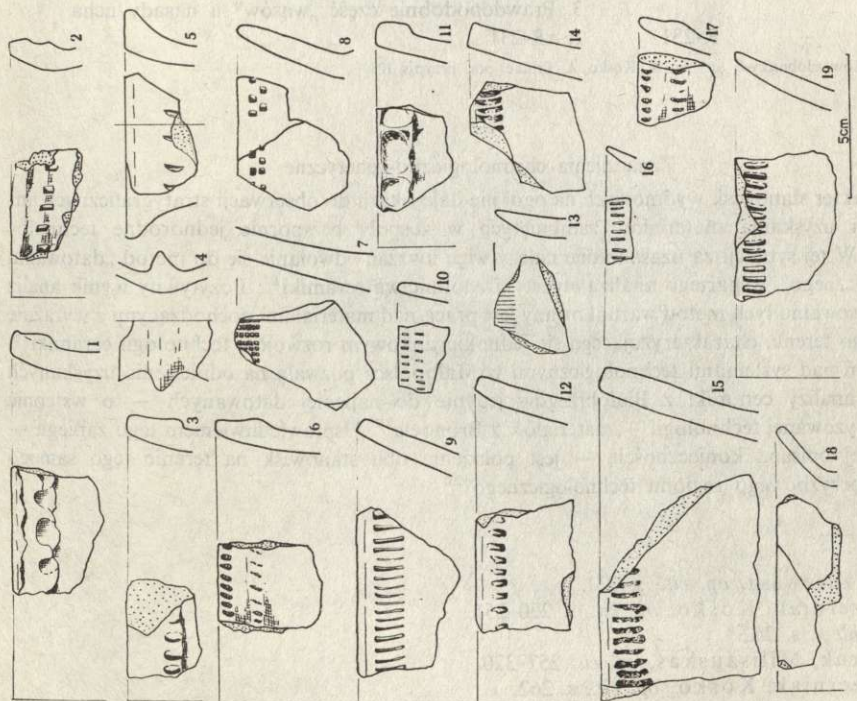
c.d. tab. 2

Typy przełomów														Suma										
	a	b	d	e	f	g	h	i	j	k	l	ł	m		n	o	r	t	u	w	x	z	ż	
typy ścianek naczyń																								
40	—	—	—	—	0,13	—	—	—	0,13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,39
41	—	0,39	—	1,03	2,58	—	0,39	4,51	12,24	0,51	3,09	0,77	6,57	—	2,84	—	0,77	1,42	0,13	—	—	—	—	37,50
42	—	—	—	—	—	—	—	—	0,13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,13
43	—	—	—	—	—	—	—	—	0,13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,13
45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,13	—	0,38	—	0,13	—	—	—	—	—	—	—	—	0,64
48	—	—	—	—	0,13	—	—	0,13	0,51	—	—	—	0,26	—	—	—	—	—	—	—	0,13	—	—	1,16
49	—	—	—	—	—	—	—	—	0,26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,39
50	—	—	—	—	0,26	—	—	—	0,13	—	—	—	—	—	0,12	—	—	—	—	—	—	—	—	0,51
51	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,13
52	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,13	—	0,13	—	—	—	—	—	—	—	—	0,63
53	—	—	—	—	—	—	—	0,13	0,13	—	—	—	0,13	—	0,13	—	—	—	—	—	—	—	—	0,39
54	—	—	—	—	—	—	—	—	0,13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,13
Suma	0,64	1,68	0,39	1,80	6,06	0,39	0,77	10,44	31,18	0,77	7,47	3,09	18,44	0,13	7,22	0,13	1,80	5,42	0,13	0,64	0,64	0,77	—	100,00

Typy przełomów i typy ścianek naczyń wg A. Koško, A. Prinke, por. przypis 12.

Ryc. 6. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 5. Wybór ceramiki
Selection of pottery

Ryc. 5. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 5. Wybór ceramiki
Selection of pottery

Tabela 3. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 5. Wykaz elementów zdobniczych (ez) ceramiki

Udział w wątkach		Symbol elementu zdobniczego	1. Układ na obwodzie naczynia 2. Udział w wątkach rozwiniętych wieloelementowych 3. Uwagi o wykonawstwie zdobień
pz	b		
11	—	A-1	1. xA-1 — 10 egz., ryc. 5:2, 9, 10, 12, 16, 19; 6:2, 5, 8, 9. 2. xA-1:2 — 1 egz., ryc. 5:10. 3. Odciski wiórem (?) — 3 egz., ryc. 5:9 i 6:9; słupki dołem mocno odciśnięte — 1 egz., ryc. 5:12
1	—	A-3	1. xA-3 — 1 egz., ryc. 5:13
8	1	E-41 [1]	1. xE-41 [1] — 6 egz., ryc. 5:7, 14, 15; 6:4, 14 xM-180, xE-41 [1] — 1 egz., ryc. 6:1 2. xE-41 [1] M -180, xE-41 [1] — 2 egz., ryc. 5:6, 17 3. Punkty o przekroju kwadratowym, regularne — 1 egz., ryc. 5:7, punkty owalne, nieregularne — 3 egz., ryc. 5:6, 17 i 6:1, bardzo wąskie punkty podłużne + „igielkowate” nakłucia ułożone księżycowato, nieregularnie — 5 egz., ryc. 5:14, 15 i 6:4, 14
1	—	E-46	2. (x)E-46:2 — 1 egz., ryc. 5:8
1	—	J-121	2. xJ-121:3 — 1 egz., ryc. 6:6
10	1	M-180	1. xM-180 — 10 egz., ryc. 5:4, 6:3, 12 2. xM-180:2 — 1 egz.
1	—	M-180,1	2. xM-180 xM-180, 1 — 1 egz., ryc. 5:2
3	—	M-180, 236	1. xM-180, 236 — 3 egz., ryc. 5:1, 3, 11 3. Prawdopodobnie odciski palcowe — 1 egz., ryc. 5:3
—	1	M-185	1. x M-185 — 1 egz., ryc. 6:17 3. Prawdopodobnie część „wąsów” u nasady ucha
1	—	R-231	1. xR-231

Zapis elementów zdobniczych (ez) wg A. Koško, A. Prinke, por. przypis 12.

Zagadnienia chronologiczno-genetyczne

Charakter stanowisk wydmych na ogół nie daje okazji do obserwacji stratygraficznych ani możliwości uzyskania materiałów zamkniętych w zespoły bezspornie jednorodnie technologicznie¹⁶. W tej sytuacji za uzasadnione należy więc uważać odwołanie się do metod „datowania technologicznego”, wspartego analizą stylistyki zdobnictwa ceramiki¹⁷. Pozytywny wynik analiz przy zastosowaniu tych metod warunkowany jest pracą nad materiałami pochodzącymi z wyraźnie określonego terenu, charakteryzującego się jednokierunkowym rozwojem technologii ceramiki¹⁸. Stan badań nad systemami technologicznymi w Małopolsce pozwala na odniesienie uzyskanych wyników analizy ceramiki z Białobrzegów jedynie do najlepiej datowanych — o wstępnie scharakteryzowanej technologii — materiałów z Bronocia¹⁹. Usprawiedliwieniem tego zabiegu — poza wyżej opisaną koniecznością — jest położenie obu stanowisk na terenie tego samego „starowysoczyznowego regionu technologicznego”²⁰.

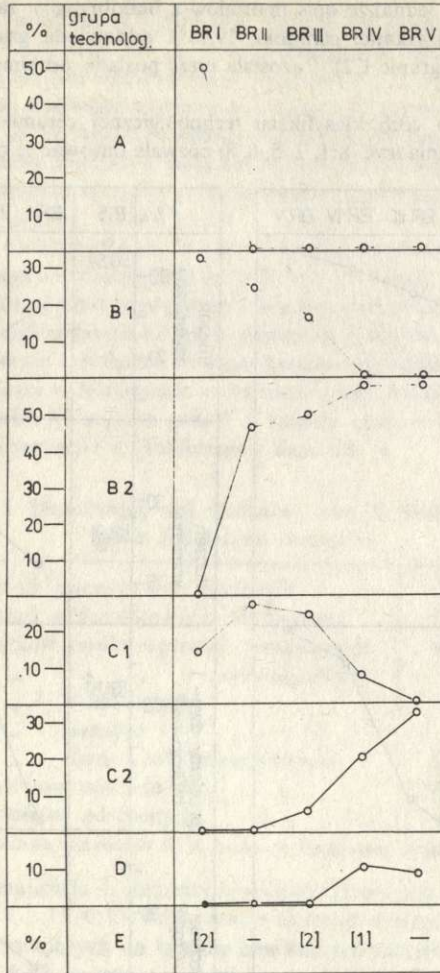
¹⁶ Jażdżewski, *op. cit.*, s. 231.

¹⁷ Czerniak, Koško, *op. cit.*, s. 250–251.

¹⁸ *Ibidem*, s. 262.

¹⁹ Kruk, Milisauskas, *op. cit.* 257–320.

²⁰ Czerniak, Koško, *op. cit.*, s. 262.

Ryc. 7. Udział grup technologicznych ceramiki (A-E) w zespołach z kolejnych faz osadnictwa neolitycznego w Bronocicach (BR I-V), Wg J. Kruka i S. Milisauskasa

Frequencies of technological pottery groups (A-E) in the assemblages from the successive phases of Neolithic settlement at Bronocice (BR I-V). After J. Kruk and S. Milisauskas

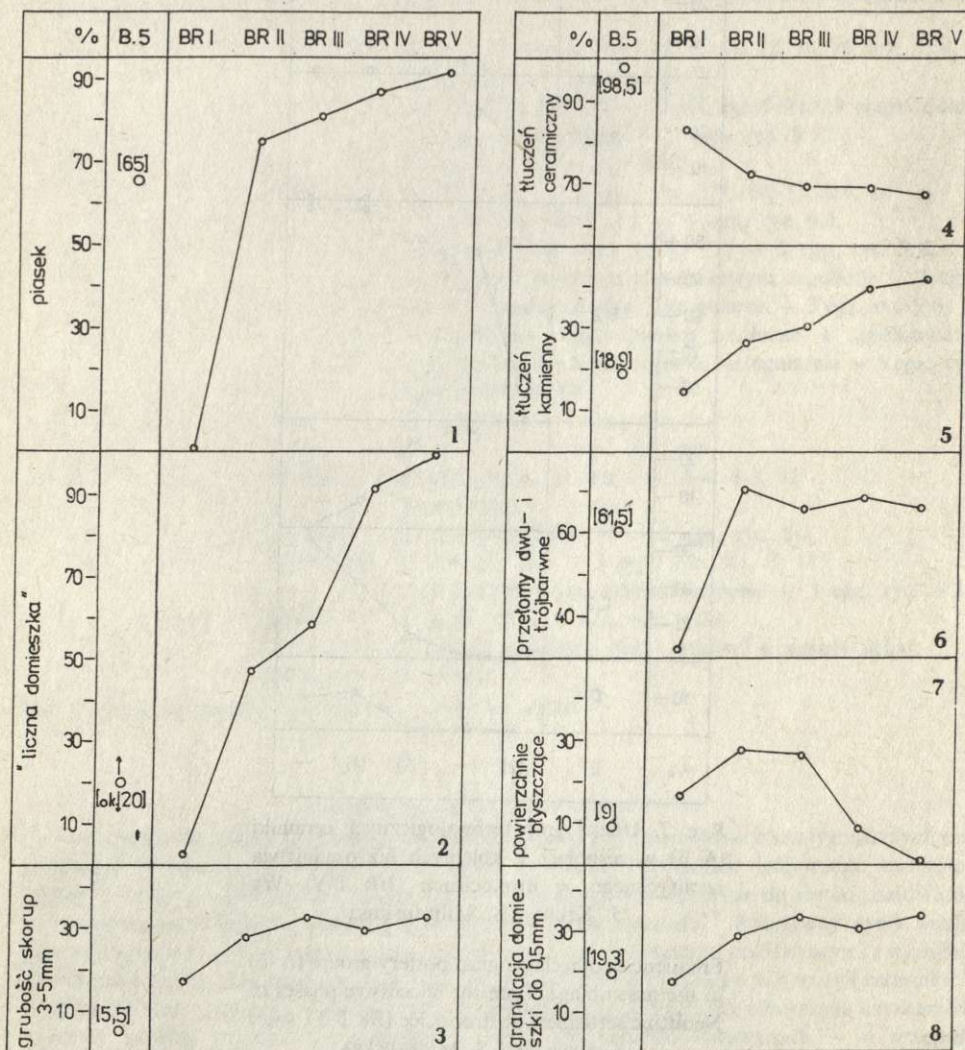
Na podstawie dostępnych, opublikowanych informacji²¹ o cechach technologicznych ceramiki z zespołów datowanych z Bronocic wyróżniono techniki klasyfikacyjne, których charakterystyka ilościowa w porządku czasowym, wykazywała zmienność w określonym kierunku²² (ryc. 7). Podobną zmiennością charakteryzują się również grupy technologiczne wydzielone przez J. Kruka

²¹ Kruk, Milisauskas, *op. cit.*, s. 277-280.

²² Czerniak, Koško, *op. cit.*, s. 251.

i S. Milisauskasa²³ (ryc. 7). Jednakże opis matrialiów z Białobrzegów za pomocą tych kategorii wyczerpuje tylko 37,58% uzyskanej ceramiki (19,48% odpowiada grupie technologicznej B1, 17,59% grupie B2 i 0,51% grupie C2). Pozostała część posiada odrębną specyfikę (tab. 2) i nie poddaje się tej klasyfikacji.

Porównanie niektórych cech klasyfikacji technologicznej ceramiki z Bronocic i będącej przedmiotem tego opracowania (ryc. 8: 1, 2, 5, 6, 8) pozwala datować tę ostatnią na początek fazy

Ryc. 8. Udział niektórych cech technologicznych ceramiki z Białobrzegów, stan. 5 (B. 5), i z zespołów z kolejnych faz osadnictwa neolitycznego w Bronocicach (BR I-V). Wg J. Kruka i S. Milisauskasa opracowali autorzy

Frequencies of certain technological attributes of pottery from Białobrzegi, site 5 (B. 5) and in the assemblages from successive phases of Neolithic settlement at Bronocice (BR I-V), worked out by the authors after J. Kruk and S. Milisauskasa

²³ Kruk, Milisauskas, *op. cit.*, ryc. 8, s. 278 – wymowę uzyskanych wyników osłabia przybliżona tylko ocena danych wyjściowych o procentowym udziale grup technologicznych ceramiki (A-E) z kolejnych faz osadnictwa neolitycznego w Bronocicach (Br I-V).

BR II. Wskazuje na to procentowy udział tych cech, które mieszczą się w pobliżu wartości pośrednich między fazą I i II (ryc. 8:1, 2, 5, 6, 8). Związek z końcem fazy BR I nie wchodzi w rachubę ze względu na zdecydowanie odrębny rys materiałów z tej fazy, charakteryzujących się obecnością między innymi domieszki organicznej i tuczniwa krzemienno oraz „nieliczną ilością domieszki” w ogólnej masie ceramiki. Procentowy udział innych cech (ryc. 8:3, 4, 7) odbiega od podanych wyżej i jest prawdopodobnie odbiciem zróżnicowania regionalnego zabytków z tych stanowisk²⁴. Za synchronizacją ceramiki z Białobrzegów najpóźniej z fazą BR II przemawiają także ułamki szasz z kryzą (ryc. 5:4 i 6:13)²⁵.

Obserwacje z grupy wschodniej KPL świadczą o ogólnie młodszej metryce smukłych i długich odcisków słupka oraz słupków ukośnych²⁶ (ryc. 5:9, 5:19 i 6:2). Ich chronologiczną wymowę na gruncie małopolskim osłabia jednak występowanie ukośnych słupków już w fazie BR I²⁷ oraz fakt nasilonych oddziaływań małopolskich na grupę wschodnią u schyłku fazy wióreckiej²⁸, co może także sugerować przeniesienie z południa nowego sposobu zdobienia naczyń (smukłe słupki) – ugruntowanego już wcześniej w Małopolsce – na teren grupy wschodniej²⁹. W zgodzie z takim datowaniem pozostają także plastyczne „wąsy” u nasady ucha (ryc. 6:17). Ogólną orientację w strukturze zdobnictwa ceramiki z Białobrzegów daje tab. 4.

Tabela 4. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 5. Wskaźnikowe ujęcie zdobnictwa ceramiki

1. Wskaźnik intensywności zdobienia	5,08%
2. Wskaźnik skomplikowania zdobnictwa	12,50%
3. % wątków podkrawędnych zewnętrznych	92,50%
4. „ „ „ wewnętrznych	—
5. „ „ brzuścowych	7,50%
6. „ „ usznych	—
7. „ „ dwu- i wieloelementowych	12,50%
8. % wylewów zdobionych	70,00%
9. % brzuśców zdobionych	0,43%

Sposób obliczania wskaźników wg A. Koško, A. Prinke, por. przypis 12.

Wśród pozyskanego materiału są elementy typowe dla grupy południowo-wschodniej KPL³⁰ (ryc. 5:4, 5:6, 5:17; 6:1, 6:8, 6:13, 6:15, 6:16) i inne o szerszym zasięgu występowania. Brakuje tu natomiast elementów pozwalających na łączenie omawianych materiałów z którymś z centrów „klasycznego” osadnictwa KPL w grupie południowo-wschodniej. Problem pozostaje nierozwiązany tak ze względu na znaczną unifikację obrazu kulturowego w fazie „klasycznej” KPL w Małopolsce, jak i z niedostatków w stanie badań nad procesami rozwojowymi tej kultury w skali mikroregionalnej. Pewne sugestie w tym zakresie przynosi struktura surowcowa inwentarza kamiennego. Przeważa tu krzemień wołyński (44,44%), w następnej kolejności występuje krzemień narzutowy (14,81%) i świeciechowski (11,11%). Pozostałe surowce to: krzemień pasiasty (7,41%), rachowski (5,55%), czekoladowy (3,70%) i przepalony (9,26%) oraz lupek (1,86%). Jeden odłupek z obsydianu należy raczej wiązać ze śladem (3 fragmenty ceramiki) osadnictwa na tym stanowisku kultur wstęgowych. Kierunki importu krzemienia sugerują w pierwszym rzędzie powiązania z osadnictwem KPL na Wyżynie Zachodniowołyńskiej, w mniejszym stopniu z Wyżyną Sandomierską, przy braku takich z zachodnią Małopolską.

Podsumowując, należy stwierdzić, że osadę w Białobrzegach odnosić trzeba do wczesnego

²⁴ Por. przypis 18.

²⁵ Kruk, Milisauskas, *op. cit.*, ryc. 3 i 4.

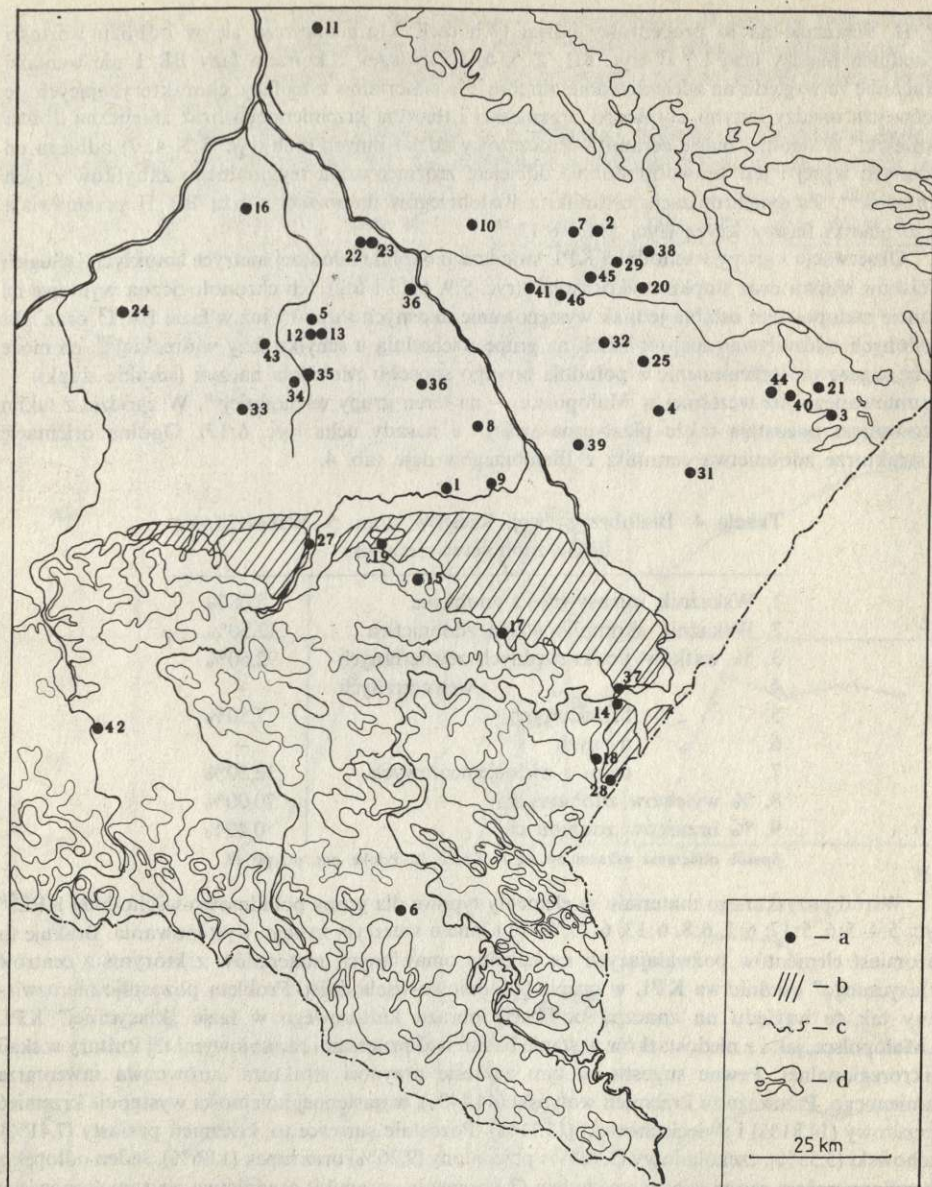
²⁶ Jażdżewski, *op. cit.*, s. 251–252.

²⁷ Kruk, Milisauskas, *op. cit.*, ryc. 3:4.

²⁸ D. Prinke, A. Weber *Konary, gm. Dąbrowa Biskupia, woj. Bydgoszcz, stan. 6A–6B, Spraw. Arch. t. 34: 1982, s. 46.*

²⁹ *Ibidem*, ryc. 11–13.

³⁰ Jażdżewski, *op. cit.*, s. 259–268.

Ryc. 9. Rozprzestrzenienie osadnictwa KPL na terenie Polski pód.-wsch. Wg J. Podgórskiej i S. Czopka (*op. cit.*) z nowymi uzupełnieniami autorów. Numery stanowisk wg zestawienia w aneksie

a – punkt osadniczy KPL; *b* – pokrywa gleb lessowych; *c* – granica państwowa; *d* – wybrane, charakterystyczne poziomicie

Distribution of Funnel Beaker settlement in south-eastern Poland. After J. Podgórska and S. Czopek (*op. cit.*), modified by the authors. Site numbers follow the list in appendix

a – Funnel Beaker settlement point; *b* – loess cover; *c* – state frontier; *d* – selected characteristic contour lines

Aneks

Zestawienie stanowisk

1. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan.5	24. Piechoty, woj. Tarnobrzeg, stan. 2
2. Biłgoraj, woj. Zamość	25. Różaniec, woj. Zamość
3. Brusko Stare, woj. Przemyśl	26. Rudnik, woj. Tarnobrzeg
4. Cewków, woj. Przemyśl	27. Rzeszów
5. Cisów Las, woj. Tarnobrzeg, stan. 5	28. Sierakońce, woj. Przemyśl
6. Czaszyn, woj. Krosno	29. Smólsko, woj. Zamość
7. Dąbrowica, woj. Zamość	30. Sobiecin, woj. Przemyśl
8. Giedlarowa, woj. Rzeszów, stan. 8	31. Stare Sioło, woj. Przemyśl
9. Gniewczyzna, woj. Przemyśl, stan. 3B	32. Tarnogród, woj. Zamość
10. Golce, woj. Tarnobrzeg	33. Werynia, woj. Rzeszów
11. Gościeradów, Woj. Tarnobrzeg	34. Wola Raniżowska, woj. Rzeszów, stan. 2
12. Gwoździec, woj. Tarnobrzeg, stan. 2	35. Wola Raniżowska, woj. Rzeszów, stan. 23
13. Gwoździec, woj. Tarnobrzeg, stan. 8	36. Wola Zarczycka, woj. Rzeszów, stan. 2
14. Hołubla, woj. Przemyśl	37. Zniesienie, woj. Przemyśl
15. Husów, woj. Rzeszów	38. Żelebsko, woj. Zamość
16. Jeziórko, woj. Tarnobrzeg	39. Dobra, woj. Przemyśl
17. Jodłówka, woj. Przemyśl, stan. 2	40. Gorajec, woj. Przemyśl
18. Kormanice, woj. Przemyśl	41. Gózd Lipiński, woj. Zamość
19. Kraczkowa, woj. Rzeszów	42. Jasło, woj. Krosno, stan. 29
20. Lipowiec, woj. Zamość	43. Kopcie, woj. Rzeszów, stan. 11
21. Łówcza, woj. Przemyśl	44. Kowalówka, woj. Przemyśl
22. Nisko, woj. Tarnobrzeg, stan. 1	45. Majdan Stary, woj. Zamość
23. Nisko, woj. Tarnobrzeg	46. Pawlichy, woj. Zamość

Numery 1–38 wg J. Podgórskiej-Czopek i S. Czopka (*op. cit.*), numery 39–46 uzupełnienia autorów (materiały Muzeum Okręgowego w Rzeszowie; wg J. Głosika, *Katalog pogotowia archeologicznego za lata 1973–1976*, Mat. SiW, t. 5: 1983, s. 229–261 i informacji ustnej J. Garncarskiego)

etapu fazy klasycznej (wczesny odcinek BR II) grupy południowo-wschodniej KPL. Dowodzi to objęcia Polski pld.-wsch. osadnictwem tej kultury już we wczesnym etapie jej rozwoju.

Skartowanie wszystkich znalezisk, wiążących się z KPL (ryc. 9), koryguje dotychczasowe ustalenia na temat jej osadnictwa w Polsce pld.-wsch³¹. Na uwagę zasługuje istnienie skupisk osadniczych w centralnej części Kotliny Sandomierskiej, uważanej dotychczas za region pozbawiony śladów KPL³², oraz w dorzeczu Tanwi³³. Zwraca natomiast uwagę brak stanowisk w centralnych częściach podkarpackiego płata lessowego, przy ich wyraźnie zaznaczającej się obecności na jego południowym obrzeżu. Zupełnie wyjątkowy charakter mają stanowiska położone w Karpatach, z których na uwagę zasługuje osada w Jaśle, stan. 29³⁴. Objęcie osadnictwem KPL Polski pld.-wsch. wiązało się z preferencją stref uboższych, „które w sensie ekologicznym bliższe są strefie Niżu Polskiego niż obszarom lessowym”³⁵. Przeważają tam małe stanowiska o niezbyt licznie występującym materiale zabytkowym. Są więc pełne podstawy, aby zaliczyć je do grupy małych osad, lub nawet obozowisk, charakterystycznych dla KPL w strefie

³¹ Por. przypis 2.

³² Kruk, *op. cit.*, s. 49.

³³ J. Machnik, J. Potocki, *Badania archeologiczne w widłach Sanu i Tanwi w r. 1956*, Spraw. Arch., t. 5: 1959, s. 5 i n.

³⁴ Informacja ustna mgr. J. Garncarskiego, za którą autorzy składają serdeczne podziękowanie.

³⁵ Kruk, *op. cit.*, s. 51.

„paraniżowej”³⁶. W związku z hipotezą J. Kruka o częściowym związku zajmowania terenów uboższych z bliżej dotąd nie określonym, starszym etapem osadnictwa KPL na terenach Polski pld.-wsch.³⁷, ujawnia się paląca konieczność przeprowadzenia na niektórych stanowiskach badań wykopaliskowych. Tylko one mogą przynieść materiały przydatne w pełni do analiz chronologicznych (porównywalnych do Białobrzegów), tak istotnych dla neolitu tej części Polski.

Muzeum Okręgowe

w

Rzeszowie

SYLWESTER CZOPEK, SŁAWOMIR KADROW

A FUNNEL BEAKER SETTLEMENT AT BIAŁOBRZEGI, SITE 5, RZESZÓW PROVINCE

Finds from a Funnel Beaker habitation site at Białobrzegi are presented against the background of the settlement of this culture in south-eastern Poland.

Though natural and cultural processes have disturbed the arrangement of finds in the layer, they are relatively uniform in chronological respect. The system analysis of the technology of pottery from the site has allowed us to assign the settlement to the early phase of the „classical” south-eastern Funnel Beaker group, synchronized with BR II at Bronocice.

Since the study of microregional trends in the development of Funnel Beaker pottery of the south-eastern group is still inadequate, it has not been possible to link the Białobrzegi assemblage with any of the Funnel Beaker settlement centres in Little Poland. The plotting of all Funnel Beaker finds has made it necessary to introduce corrections into the findings concerning the Funnel Beaker settlement in south-eastern Poland. Further investigations in this area should verify the usability of the method employed here (system analysis of the technology of pottery) for chronological and genetic considerations.

³⁶ Wiślański, *op. cit.*, s. 207.; Kruk, *op. cit.*, s. 95 i n.

³⁷ Kruk, *op. cit.*, s. 50, por. także Koško, *Udział...*, s. 65: postulat „poszukiwania najstarszych przejawów »południowych« migracji KPL głównie w środowiskach ekologicznych, eksploatowanych przez miejscową ludność epimezolityczną (zwłaszcza kultury janisławickiej)”.